

Mărci pragmatice în discursul afazic nonfluent

Réka INCZE (KUTASI)

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

Lucian Blaga University of Sibiu

Personal e-mail: ktsreka@yahoo.com

Pragmatic Markers in Non-Fluent Aphasic Speech

Aphasia is a complex communication disorder that affects thousands of people every year. This is among the most alarming post-stroke cognitive impairments that may affect one or more language levels, but not the intelligence of the patients. People affected know exactly what they want to say, but they may have difficulties in expressing their ideas. The emphasis of linguistic elements, verbal or non-verbal pragmatic markers within the conversational act facilitates the decoding of the message and its interpretation, transmitted through speech by the speaker, in this case the aphasic patient.

Keywords: aphasia, language disorder, pragmatic markers, verbal and nonverbal markers.

Cercetătorii au manifestat, dintotdeauna, un real interes față de studiul limbajului uman. Fiind un element esențial în comunicare, limba este „cea mai bună oglindă a minții umane”.¹ Limbajul uman se caracterizează prin flexibilitate și versatilitate. Acesta poate fi folosit pentru a transmite emoțiile și sentimentele, pentru a face promisiuni, a pune întrebări, a da comenzi, a face sugestii etc. Nu există niciun alt sistem de comunicare, fie uman, fie non-uman, care să fie caracterizat prin același grad de flexibilitate și versatilitate precum cel uman. Folosim limba pentru a ne exprima emoțiile, gândurile, tristețea, nevoile, dorințele, precum și pentru a ne păstra și transmite cultura și tradiția. Limba nu înseamnă gândire, ci o modalitate de exprimare.

Ca urmare a unor tulburări neurologice, în cele mai multe cazuri un accident vascular cerebral, ariile creierului pot fi lezate, provocând pierderi sau tulburări grave de limbaj. Afazia, fie fluentă, fie nonfluentă, rezultată ca urmare a unei leziuni de la nivelul emisferei

cerebrale stângi, cauzată de un accident vascular cerebral, o leziune cerebrală, encefalită sau o tumoră pe creier² este privită ca una dintre cele mai grave forme de tulburare de limbaj. „Fenomenele de patologie a limbajului sunt expresia manifestării unei violențări a cunoștințelor dobândite. Subiecții sunt puși în fața unei răsturnări de situație, a unei destructurări a materialului dobândit pe cale cognitivăsenzorială”³.

Discursul persoanelor care suferă de afazie este o formă de interacțiune verbală, prin care bolnavul afazic, încearcă să transmită, prin diferite modalități, fie limbaj verbal, fie non-verbal, un mesaj. Pentru a înțelege discursul acestor pacienți, o atenție deosebită trebuie acordată acelor elemente lingvistice, mărci pragmatice, din cadrul actului conversațional, care ajută la decodarea și interpretarea enunțurilor rostite de către aceste persoane. Termenul de marcă pragmatică a fost folosit de către lingvistul Bruce Fraser, care a afirmat că:

„First, I assume that every sentence has a Direct Message Potential. [...] On the one hand, a sentence typically encodes a proposition, perhaps complex, which represents a state of the world which the speaker wishes to bring to the addressee's attention. This aspect of sentence meaning is generally referred to as the propositional content (or content meaning) of the sentence. On the other hand, there is everything else: Mood markers such as the declarative structure of the sentence, and lexical expressions of varying length and complexity.”⁴

„În primul rând, am convingerea că fiecare propoziție are capacitatea de a transmite un Mesaj Direct. [...] Pe de o parte, o propoziție conține un enunț, posibil complex, care reprezintă o stare, pe care vorbitorul dorește să o aducă în atenția interlocutorului. Acest aspect al semnificației propoziției este în general denumit ca și conținutul propozițional (sau sensul conținutului) al enunțului. Pe de altă parte, enunțul include și: mărci ale modalității, cum ar fi structura declarativă a propoziției și expresii lexicale de lungime și complexitate diferită”. (tra. n.)

Conform clasificărilor efectuate de diverși autori, mărcile pragmatice sunt de diferite feluri, însă, pentru redactarea acestui articol am luat în considerare clasificarea autoarei Carla Bazanella⁵, conform căreia ele se împart în două clase: metatextuale și iterative (mărci ale locutorului, mărci ale interlocutorului). În această cercetare o importanță aparte am acordat clasei mărcilor pragmatice rostite de bolnavul afazic, care cuprinde conectori, adverburi, interjecții, conjuncții, precum și cuvinte de umplutură. Aceste mărci ajută interlocutorul în decodarea și înțelegerea mesajului transmis de locutor.

În orice conversație normală există doi protagoniști care participă la actul comunicațional, prin schimbarea rolurilor și semnalarea, prin mărci, semne, fie verbale, fie nonverbal, a dorinței de a iniția o conversație, de a evita preluarea cuvântului, de a continua discursul, de a transmite o stare emotivă, urmare a căreia se află în imposibilitatea de a se exprima, de a-și exprima acordul sau dezacordul față de un lucru, de a se autocorecta în cazul în care a observat că a efectuat o greșeală etc.

Corpusul, pe care se axează această cercetare, este alcătuit din 23 de pacienți afazici nonfluente (afazie Broca) recrutați din cadrul Spitalului Clinic de Urgență Mureș, Târgu Mureș, Clinica de Neurologie I și Clinica de Neurologie II, precum și din cadrul Spitalului „Nova Vita” din Târgu Mureș. Pacienții incluși în studiu au fost diagnosticați cu AVC de către medicii neurologi din cadrul centrelor menționate pe baza unui examen clinic și paraclinic iar diagnosticul

de afazie a fost stabilit de către un logoped pe baza unor teste bine definite. După ce pacientului i s-a explicat scopul și natura studiului, acestuia i s-a solicitat semnarea *Consimțământului informat* fie direct, fie, în caz de imposibilitate datorită unor deficiențe motorii asociate patologiei de bază, de către aparținătorul sau reprezentantul legal al acestuia. Următorii pași au constat în înregistrarea audio a interviurilor (limbaj spontan) cu pacienții afazici nonfluente, transcrierea „verbatim” a acestora și, în final, efectuarea analizei mostrelor de vorbire spontană obținute prin adresarea unor întrebări pacientului și permiterea acestuia să vorbească fără a-l întrerupe, punând accent pe mărcile pragmatice identificate în aceste „texte”. Pentru a identifica mostrele de vorbire am inclus, în paranteză, identificatorul atribuit fiecărui pacient în parte.

1. Mărci verbale

1.1. Mărci de inițiere a conversației

Conversația este inițiată prin folosirea unor perechi de adiacență⁶, care „sunt secvențe de două enunțuri consecutive, produse de emițători diferiți, ordonate ca o succesiune de părți și structurate astfel încât prima parte reclamă cu necesitate o anumită parte a doua.”

salutul/răspunsul la salut

(1) „I: Bună ziua.

P: Bună ziua.” (NM_F_76_26.04.2017)

întrebare/răspunsul la întrebare

(1) „I: Puteți să-mi spuneți numele?

P: Ș.V.

I: Sunteți de acord cu înregistrarea?

P: Da.” (SV_F_80_03.08.2017)

(2) „P: Bună ziua.

I: Îmi puteți spune cum vă numiți?

P: Da. T.D.

I: Câți ani aveți?

P: Șeptezecișitri.” (TD_F_72_21.08.2018)

adverbul *păi*

Adverbul *păi*, în poziție inițială, are rol narativ și indică inițierea unei conversații. Fiind un marcator popular-familiar⁷, pragmaticalizat din adverbul *apoi*, acesta poate semnala și o ezitare în ceea ce privește inițierea unei conversații.

(1) „P: **Păi**, în primul rând am terminat facultatea de automobile, de la Brasov, în șeptzeci și unu am fost repartizat la Bistrița; direct acolo am fost interogată și am circulat la..., am fost prima dată la ITA după aceea la IJTLu. Din șa...șapte... obzeci, deci obzeci..., numai la IJTLu până m-am pensionat.” (BG_M_71_21.02.2017)

(2) „P: **Păi** am doi copii. M-am căsătorit, am doi copii, băiatul lucrează în Târgu Mureș, fata în București și am patru nepoți. Două nepoate...trei

nepoate. Da, două nepoate de la fată, un nepot și o nepoată de la băiat.” (SL_F_79_10.08.2018)

(3) „I: Cum ați ajuns în spital?

P: Păi, nici eu nu știu. Numai când am venit am fost...” (SAI_M_67_01.08.2018)

1.2. Mărci care servesc la evitarea preluării cuvântului sau refuzul de a continua conversația

Confruntându-se cu o tulburare de vorbire, pacienții afazici, adesea, evită preluarea cuvântului prin emiterea diferitelor semnale verbale.

semnale verbale de ascultare, reprezentate de mărci pragmatice precum *da, nu, așa, nu știu*;

(1) „I: Trebuie să veniți aici, și să mergeți și la logoped.

P: Așa, așa.

I: Să mergeți la logoped.

P: Da, da.” (PE_F_69_14/08/2018)

(2) „I: Ce vă amintiți? Ce s-a întâmplat?

P: Nu știu.

I: Nu știți?

P: Nu.

I: Nu știți. Și nici de câte zile sunteți la spital? Nu știți. Deci, sunteți de acord ca să înregistrăm ceea ce vorbim.

P: Da.” (LS_M_60_13.02.2017)

semnale nonverbal, precum plânsul. Acesta este frecvent întâlnit la pacienții afazici, ca urmare a neputinței acestora de a rosti cuvintele dorite. Astfel, apare refuzul de a vorbi sau de a continua fraza începută.

(1) I: Deci, când s-a întâmplat această problemă?

P: Marți. Marțea trecută.

I: Marțea trecută, da?

P: ...zeșe minute...

I: Ați fost acasă?

P: Da.

I: Da, ați fost acasă.

P: ...după aia m-am...după...(plânge)”

(PT_M_60_00/01/1900)

1.3. Mărci ale funcției emotive ale limbajului

Starea emotivă, fie pozitivă, fie negativă, este indicată prin folosirea *interjecțiilor sau a construcțiilor incidente de tip afectiv*.

exprimarea unei stări negative

(1) I: Când v-ați născut?

P: doișpe iunie...na stai un pic!

I: Pe asta puteți să-mi scrieți.

P: Nu, nu.

I: Nu?

P: Stai să văd! (scrie cifrele)

(TD_F_72_21.08.2018)

Fiind întrebată în ce an s-a născut, pacienta, ca urmare a tulburării de limbaj, nu reușește să redea anul, luna și ziua nașterii. Pe acest fond folosește locuțiunea interjecțională de tip afectiv pentru a-și exprima nervozitatea și îngrijorarea. Aceste stări pot fi observate aproape la toți pacienții afazici nonfluenți.

(2) „P: [...] cu mâinile, cu mânușile în mână, fir-ar al naibii dar eu știu ca să vorbesc.”

(TD_F_72_21.08.2018)

exprimarea unei stări pozitive

(1) „I: Copii?

P: Copil. Și după aia...ăăă unu

I: Mai mare?

P: Mai mare.

I: Înalt?

P: Și după aia...

I: Că s-a dus.

P: Dus. Și după aia...

I: Vă mai vizitează?

P: Da.

I: Vă iubesc.

P: Vai de mine! Și după aia...așa...așa...așa...

I: Vine la dvs. și vă strânge în brațe?

P: Vai de mine! Așa...așa...”

(TD_F_72_21.08.2018)

1.4. Mărci ale acordului sau dezacordului

Aceste mărci indică acceptarea pacienților afazici de a se angaja într-o conversație sau dezacordul privind continuarea unei discuții începute. Acestea sunt, de obicei, adverbe, precum: *da, nu* etc.

Propoziția neanalizabilă, exprimată prin adverbul de afirmație (sau negație) *Da (Nu)*, ca marcă a acordului (sau a dezacordului), apare frecvent în conversația dintre studenta-doctorand și pacientul afazic.

(1) „I: Deci, sunteți de acord cu înregistrarea convorbirilor. Deci sunteți de acord să înregistrăm.

P: Da.

I: ...ce discutăm. Bine mulțumesc. Trebuia să spun ca să înregistrăm

...acest lucru.

P: Da.” (SM_F_60_00/01/1900)

(2) „I: Îmi puteți spune cum vă numiți?

P: Da.” (TN_F_78_21.08.2018)

Dezacordul este exprimat prin adverbul de negație *nu*, pacienții afazici exprimându-și refuzul, dezacordul față de cele prezentate sau rostite de către intervievator.

(1) „I: Dacă vreți eu vin la dvs. să vorbim.

P: Vorbit.

I: Acasă la dvs. dacă vă place de mine.

P: Da, da, da.

I: Dar să nu vă supărați.

P: **Vorbit, nu, nu nu.**” (PE_F_69_14/08/2018)

... (2) „I: Deci v-ați lovit la cap?

P: **Nu, nu** lovit! Au venit toți pe mine...am avut...” (MV_M_68_23.02.2017)

(2) „P: Mînune. Bine. Și eu dorm în camera mare, am canapea, de la...canapea...nu canapea. Cum îi zice?

I: Pat?

P: **Nu!** Colțar.” (TD_F_72_21.08.2018)

1.5. Mărci pragmatice ale „corijării” discursului

Pacienții afazici au tendința de a se autocorecta în cazul în care își dau seama că discursul produs nu este adevărat sau cel dorit de către aceștia. La nivelul corpusului am observat folosirea *adverbelor*, ca mărci pragmatice ale corecturii.

(1) „I: Și cum ați ajuns în spital?

P: **Nu știu** cum am ajuns. **Bine...**” (TN_F_78_21.08.2018P)

... (2) „I: Câți ani aveți?

P: Aăăăă...patruzeci...trezecișișapte...treisopt **doar.**”

(MDG_M_40_01.08.2018)

1.6. Mărci ale continuității discursului

Conjunția conclusivă *deci*, în poziție mediană, este utilizată de pacienții afazici nonfluenți pentru transmiterea continuității ideilor începute în enunțul anterior, îmbogățind discursul cu inferențe.

(1) „P: De când am fost internată la Galați. Pentru că am avut accidentul în raza respectivă și am... Cam la două săptămâni după am început să recuperez dar nu, nu tot. **Deci** foarte puțin. Na...” (NM_F_76_26.04.2017)

(2) „P: Nu. Și atunci m-am avut niște simptome. Am mers...**deci** astea. Nu mai... **Deci**, nu pu...puternice...**deci**. Da. Am fost bine altfel.” (NGM_M_69_13.04.2017)

(3) „P: Una alta. **Deci**, nu știu ce. Așa să zic că am făcut ceva deosebit de mare, **deci** lucrări mari sau lucrări mici, sau... Nu din astea casnice.” (NGM_M_69_13.04.2017)

(4) „P: Da, ce am făcut observații, **deci** că am fost la calculator și acolo am picat jos. Și m-o, m-o (bâlbâie) readus nevastă-mea cam dură (în loc de după) trei ore...acolo...ăăă ...eu ieșeam la...ăăă...**deci** ieșeam după calculator, de fapt am fost acolo picat și de acolo nu mai știu, am fost dus...” (BG_M_71_21.02.2017)

În discursul afazic din corpusul examinat, ideea de continuitate este dată și de folosirea conjuncțiilor copulative, respectiv adversative (*și*, *dar*), ale adverbelor

și locuțiunilor adverbiale discursive (*după aceea*, *după aia*) cu o stilistică narativă.

(1) „P: Îi căsătorit, are două fete, are două străne...două strănepoate, nepoate la băiatu’ **și** un strănepot al meu și nepot la băiatu’.

I: Am înțeles.

P: **Și**, căsătorite amândouă. Una locuiește în Tîrgu Mureș, soțul ei e ăla care... (TD_F_72_21.08.2018)

(2) „P: Povestim... Avem un copil **și** am un nepot **și** nepotul meu muncește.

Da.” (TN_F_78_21.08.2018)

(3) „P: Atăta, am mâncat, am mâncat, am beut medicamente, **și** tăt nu mai, **și**...Vi...Viki vine **și** n-am putut să...să...nu știu de ce nu am putut să ...ăăă...că nu-s ușă...iese. **Și** atunci tot...ce dracu că nu pot să vorbesc. **Și** atunci așa m-am speriat, atunci **și** nu pot să, nu știu de ce nu pot să fac, **și** atunci, **și** atunci ...nu știu de ce. Nu știu de ce. Dar nu mă dor nimica. Vai dar nu mai...” (SV_F_80_03.08.2017)

(4) „I: Deci, numai săptămâna trecută?

P: Da, săptămâna trecută **și** de atunci s-aicea **și**... la un pat. (...) Tot...o fost după aia.

I: Și până săptămâna trecută n-ați avut simptome, nimic?

P: Nu. **Și** atunci m-am avut niște simptome. Am mers...deci astea. Nu mai...Deci, nu pu.. puternice...deci. Da. Am fost bine altfel.

I: Îhâm. Și ați venit în urgență aici la Neurologie sau...?

P: Da, da...

I: Îhâm

P: În urgență **și** m-o luat **și** m-o adus aicea sus.” (NGM_M_69_13.04.2017)

(5) „P: Eu, acum vorba lungă sărăcia omului că nu știu să spun așa de bine dar am făcut un abcident vascular cerebral undeva în zece...nouă februarie. **Și după aceea** de acolo am început aici ăăă...în spital două săptămâni, **și** după aca... **și după aia** acasă. Această...eu știu...lucrare...am făcut-o pentru că undeva în partea dreaptă a, a piciorului **și** a mâinii am făcut o pari..o pareză... adică, partea dreaptă **și**, **și** adică partea dreaptă am **și** acum o oarecare pare..., pareză, nu pot să fac. **Dar** nu este ceva deosebit însă totuși nu știu ăăă să zic ăăă **și** acum degetele **și** mâinile astea de.. de...dre...drepte.” (BO_M_60_22.06.2016)

(6) „P: Nu știu, nu știu. **Și după aia**, una, două. **Și după aia**, una, două, tri. **Și după aia**, una, una așa, **și după aia**, una ăăăă.” (PE_F_69_14/08/2018)

2. Mărci nonverbale (registru tăcerii)

Comunicarea cu pacientul afazic nu înseamnă doar

exprimare orală. Vorbitorul afazic se folosește adesea de mărci nonverbale, cum ar fi: mesajul kinezic (privire, mișcări involuntare, plâns, râs), precum și tăcerea ca inferență motivantă în transmiterea unui anume mesaj cu încărcătură subiectivă.

Comunicarea înglobează elemente lingvistice și extralingvistice, dar și „elemente paralingvistice: elemente parazite (ale ezitării: sunete tipice pentru fiecare limbă; în română: î, ăă), clișee lingvistice, pauze cu rol intențional semnificativ, elemente neintenționate, indicând receptorului deliberarea în alegerea unei alternative”⁸

Limbajul nonverbal are o valoare foarte importantă în comunicarea cu acești pacienți, deoarece „are forță emoțională infinit mai mare decât verbalul și pentru că, în multe cazuri, ajută la dobândirea unei idei cât de cât conturate despre comunicare [...] prin rezistența în timp a multora dintre elementele care îl construiesc”⁹.

2.1. Tăcerea (pauza) sau golurile sunt elemente care se întâlnesc la toți pacienții afazici și prin care aceștia încearcă să își amintească cuvintele pe care ar dori să le rostescă. Această tăcere este marcată, în transcrierea înregistrărilor, prin puncte de suspensie. Absența unor constituenți verbali declanșează competența de deducție pragmatică a receptorului.

(1) „I: Și puteți să-mi spuneți ce s-a întâmplat cu dvs.?”

P: Nici eu...umerul, m-a trântit în cap, am căzut jos și m-au dus direct la spital. Da, direct...asta a fost. Eu nu am ce spuie nimic înainte de asta.” (MV_M_68_23.02.2017)

(2) „I: Povesteți-mi pe scurt de ce vă aflați aici, sau ce credeți că este problema?”

P: O...a fost, am ...docamdată nu pot vorbi.” (STM_F_60_05.07.2017)

(3) „P: Singură stau.

I: Singură. Dar mai aveți copii?

P: .Da. ...copiii să..

I: Așa este..mai pleacă.

P: Cu necazurile ei.

I: Și cu vecinii cum stați?

P: ...” (SM_F_60_00/01/1900)

(4) „I: Cum vă numiți?

P: ...” (SI_M_60_00/01/1900)

Interpretarea acestei pauze, de durate diferite, se bazează pe ipotezele închipuite de către interlocutor, privind mesajul pe care locutorul ar fi dorit să îl transmită. După părerea personală, acestea sunt semne ale frustrării, incapacității sau, poate, încăpățănării pacienților afazici de a vorbi, de a transmite mesajul dorit. Fiind vorba de persoane care se află într-o situație problematică, interpretez această tăcere și ca pe un blocaj emoțional, un disconfort psihic declanșat de problemele de sănătate ale fiecărui pacient în parte.

Limbajul nonverbal apare și sub formă de *râs* sau *plâns*, două reacții care reflectă eliberarea emoțională a pacienților afazici.

După cum reiese din materialele analizate și prezentate, discursul pacienților afazici cuprinde un număr restrâns de mărci pragmatice. Acest lucru se datorează vocabularului restrâns al pacienților ca urmare a tulburării de limbaj de care suferă aceștia. Discursul afazic nu face abstracție de mărci pragmatice, doar că numărul acestora este modic, de aici și interpretarea pragmatică dificilă a discursului afazic.

Astfel, cele mai des întâlnite mărci pragmatice sunt evidențiate prin: adverbale, conjuncția copulativă „și”, locuțiuni adverbale, precum și interjecții afective. Putem afirma că o caracteristică a discursului afazic o reprezintă prezența interjecțiilor și a pauzei, două semne/mărci prin care persoanele care suferă de afazie își exprimă sentimentele, emoțiile, temerile, frustrările, dorințele etc.

Note:

1. Marcelo Dascal Leibniz- Language, Signs and Thought: A collection of essays., Amsterdam, John Benjamins Publishing House, 1987, p. IX.

2. Estrella Maria de Roo, *Agrammatic grammar: Functional Categories in Agrammatic Speech*, Hague, Theseus, 1999, p. 1.

3. Radu Drăgulescu, *Psycholinguistic and neurolinguistic approaches on communicational distortions*, în The Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity. Section: Language and Discourse, ed. Iulian Boldea, Tîrgu-Mureș, Arhipelag XXI, 1, 2014, p. 106, ISBN 978-606-93691-3-52014.

4. Bruce Fraser, *Pragmatic Markers*, în *Pragmatics*, vol. 6:2, 1996, p. 167.

5. Luminița Hoarță Cărăușu, *Elemente de analiză a structurii conversației*. Iași, Editura CERMI, 2003, p. 84-90.

6. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversația, structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatică a românei vorbite*, ediția a II-a, București, 1999, p. 50.

7. Rodica Zafiu, *Evoluția adverbalelor de timp atunci, acum, apoi către statutul de mărci discursive*, în Rodica Zafiu, Gabriela Stoica, Mihaela N. Constantinescu (eds.), *Limba română. Teme actuale. Actele celui de-al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română*, București, Editura Universității din București, 2009, p. 785.

8. Alexandra Ciocîrlan, Radu Drăgulescu, *Distorsionări ale comunicării. Cercetări de psiholingvistică*, Cluj Napoca, Casa Cărții de Știință, 2013, p. 25.

9. Dan S. Stoica, *Limbaj, discurs, comunicare: eseuri la temă*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 155.

Bibliography:

- Căraușu, Hoară, Luminița, *Elemente de analiză a structurii conversației (Analysis elements of conversation structure)*, Iași, Editura CERMI, 2003.
- Ciocîrlan, Alexandra, Drăgulescu, Radu, *Distorsionări ale comunicării. Cercetări de psiholingvistică (Communication Distortions. Psycholinguistic research)*, Cluj Napoca, Casa Cărții de Știință, 2013.
- Dascal, Marcelo, *Leibniz- Language, Signs and Thought: A collection of essays*, Amsterdam, John Benjamins Publishing House, 1987, p. IX.
- de Roo, Estrella, Maria, *Agrammatic grammar: Functional Categories in Agrammatic Speech*, Hague, Theseus, 1999.
- Drăgulescu, Radu, *Psycholinguistic and neurolinguistic approaches on communicational distortions*, The Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity. Section: Language and Discourse, ed. Iulian Boldea, Tîrgu-Mureș, Arhipelag XXI, 1, 2014, p. 95-109.
- Fraser, Bruce, *Pragmatic Markers*, în *Pragmatics*, vol. 6:2, 1996.
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, *Conversația. Structuri și strategii. Sugestii pentru o pragmatic a românei vorbite (Conversation, structures and strategies. Suggestions for a pragmatism of spoken Romanian)*, ediția a-II-a, București, 1999.
- Zafiu, Rodica, *Evoluția adverbilor de timp atunci, acum, apoi către statutul de mărci discursive (Evolution of the adverbs of time, then, now, afterwards to the status of discursive markers)*, în Rodica Zafiu, Gabriela Stoica, Mihaela N. Constantinescu (eds.), *Limba română. Teme actuale. Actele celui de-al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română*, București, Editura Universității din București, 2009, p. 779-793.

